

סימן כ

רחיצה בשבת

א. רחיצה לפני מילה, וחימום מים לשם כך

במשנה (שבת, קלד ע"ב) נאמר:

מרחיצין את הקטן בין לפני המילה ובין לאחר המילה ומזלפין עליו ביד אבל לא בכלי. ראב"ע אומר מרחיצין את הקטן ביום שלישי שחל להיות בשבת וכו'.

ובגמ' שם:

אלא אמר רבא הכי קתני מרחיצין את הקטן בין לפני המילה בין לאחר המילה ביום הראשון כדרכו וביום השלישי שחל להיות בשבת מזלפין עליו ביד אבל לא בכלי, ראב"ע אומר מרחיצין את הקטן ביום שלישי שחל להיות בשבת וכו'.

מסקנת הגמ' שהלכה כראב"ע בין בחמין שהוחמו בשבת בין בחמין שהוחמו מע"ש, בין רחיצת כל גופו בין רחיצת מילה מפני שסכנה היא לו.

הראשונים נחלקו למסקנת הגמ', האם הרחיצה שלפני מילה מותרת אף בחמין שהוחמו בשבת או לא. הרי"ף כתב וז"ל:

ואמרי רבוואתא שהלכה כראב"ע ביום שלישי וכ"ש בראשון שמרחיצין אותו כדרכו בין לפני המילה בין לאחר המילה בין בחמין שהוחמו בשבת.

וכתב הר"ן על דבריו:

כי קאמר בין בחמין שהוחמו בשבת לאחר מילה בלחוד קאי, אבל לפני מילה דווקא בחמין שהוחמו מע"ש, דנהי דרחיצה זידהו מדרבנן מיהא אסורה דרבנן לא שרו במכשירי מילה ואפילו שבות של דבריהם... אפ"ה כיון דרחיצה בחמין שהוחמו מע"ש לא אסורה

אלא מפני הבלנין שהיו מחמין בשבת ואומרים מע"ש שהוחמו, במקום מילה התירו, דלא שייכא הך גזירה כולי האי.

וכ"כ בהגהות חו"י בשמו. לעומת זאת הרא"ש (פ' ר"א דמילה, ס"ב) כותב בדעת הרי"ף, דלפני מילה אסור לומר לנכרי להחם מים וכ"ש שאסור להחם ע"י ישראל וסיים שם וז"ל:

ומה שכתב רב אלפסי שמרחיצין אותו כדרכו לפני המילה בחמין שהוחמו בשבת, לא שיאמר לנכרי להחם, אלא אם הנכרי עשאן לעצמו או אם עבר ישראל והחם אותו בשבת מרחיצין בהן את הקטן, אע"פ שאסרו רחיצת כל גופו בחמין שהוחמו אפילו מע"ש, לצורך מילה שרי.

רואים אנו, שנחלקו בדעת הרי"ף: לדעת הר"ן, מה שמותר לרחוץ קטן לפני המילה, הוא רק בחמין שהוחמו מע"ש, אבל בחמין שהוחמו בשבת בכל ענין אסור, וכן נראה דעת חידושי הר"ן במשנה (כנראה אינו לר"ן) ומחידושי הריטב"א (שאולי הוא לר"ן) בסוגיין. ואילו הרא"ש סובר, שגם לפני מילה מותר לרחוץ אפילו בחמין שהוחמו שבת בין ע"י ישראל שעבר וחימם, בין ע"י נכרי שחימם לעצמו ובלבד שלא יאמר לנכרי להחם.

וכן משמע דעת בעל המאור, שכתב על דברי הרי"ף וז"ל: "ולא היה לו לומר כך, אלא כך – מרחיצין את הקטן כדרכו לפני מילה בחמין שהוחמו מע"ש" וכו'. הרי שהבין דעת הרי"ף כרא"ש וחלק עליו. וכן דעת הרמב"ן והרשב"א בחידושיהם.

מהתוס' רי"ד בסוגיא מבואר שלא רק שמותר לרחוץ בחמין לפני המילה אלא שאף אמירה לנכרי לחמם מים מותרת. (עיין בדברי המגיה לתוס' רי"ד, שהוכיח מלשון ספר המכריע שכן דעתו שאפילו לומר לגוי להחם מותר – שם הערה 35, עוד הביא דברי ספר תניא רבתי שכ"כ בשם ר"ח שלפני המילה מחממין לו מים ע"י גוי.) וכן דעת בעל העיטור בהלכות מילה בחלק הראשון עיי"ש, וכ"כ בשבלי הלקט (הלכות מילה, סי' ב') בשם ר"ח ותוס' רי"ד, אבל דעת הרי"ף, הובאה בבעל העיטור ובהגהות מרדכי ששבות שע"י מעשה כגון לומר לנכרי לחמם מים אסור לפני מילה.

לסיכום, לפנינו מחלוקת כפולה. מחלוקת הר"ן והרא"ש בדעת הרי"ף האם בכלל מותר לרחוץ קטן לפני מילה בחמין שהוחמו בשבת או רק בחמין שהוחמו

מע"ש. ומחלוקת הרי"ף ור"ח האם מותר לומר לנכרי קודם מילה לחמם מים, שלדעת ר"ח מותר ולדעת הרי"ף אסור. הדבר צריך ביאור, האם שתי המחלוקות תלויות זו בזו ומהו מקור מחלוקתם.

ב. שרש המחלוקת: שתי גזרות או גזרה אחת

הנה מקור מחלוקתם בנוגע לאיסור רחיצה בחמין בשבת מצינו בגמ' (לט ע"ב) גבי מתניתין במעשה שעשו אנשי טבריה. הקשו בגמ':

מאי רחיצה, אילימא רחיצת כל גופו אלא חמין שהוחמו בשבת
הוא דאסורין הא חמין שהוחמו מע"ש מותרין... אמר רב איקא
בר חנינא להשתטף בהן כל גופו עסקינן...

ונפסקה שם הלכה כר"י האוסר להשתטף בחמין ומתיר בצונן. עוד שם בגמ' (מ ע"א) "חמין שהוחמו מע"ש" לשמואל – למחר רוחץ בהם פניו ידיו ורגליו, ולרב – רוחץ כל גופו איבר איבר וקיי"ל כשמואל. ומסקנת הגמ' שאיסור רחיצה הוא מפני גזירת הבלבן שהיו מחממין חמין בשבת ואומרים מע"ש הוחמו ופירש הר"ן: "לא שהבלבנים חיממו המים בשבת אלא שהיו נותנים עצים סמוך לחשיכה ואסרו שמא יחתה בגחלים בשבת". והנה גבי מחלוקת ר"מ האוסר להשתטף בכל גופו בשבת בין בחמין בין בצונן, מצינו מחלוקת הראשונים, דעת רש"י (ד"ה והאי תנא וכו') דבחמין שהוחמו בשבת לכ"ע אסור והמחלוקת היא בחמין שהוחמו מע"ש וכן דעת תוס' (בד"ה בין בחמין בין בצונן) אם כי כתבו בתוס' דמסתמא לא מיירי בדעבדי איסורא, משמע דבחמין שהוחמו בשבת בהיתר יחלקו גם כן אבל דעתם נראה ברור דהמחלוקת היא בחמין שהוחמו בשבת בהיתר וזה נקרא הוחמו מע"ש, כגון שהיו על האש מע"ש והמשיכו להתחמם בשבת, אבל בחמין שנסתלקו מעל האש מבעוד יום לכ"ע מותרים בשיטוף. אבל במרדכי הביא דעת הרשב"ם והרוקח שהמחלוקת היא בחמין שהוחמו בשבת, והרמב"ן כתב דשיבוש הוא.

בספר התרומה הביא דעת רש"י דהמחלוקת היא בהוחמו מע"ש בשבת, אבל הוחמו אסורין. והקשה מה הדמיון למעשה דאנשי טבריה, דשם מיירי בהוחמו בשבת עצמה, ותירץ דלר"מ דאסר שיטוף אפילו בצונן, א"כ גם בהוחמו מע"ש אסור. והביא דעת רבנו שמואל דפירש דפליגי בהוחמו בשבת עצמו ומתניתין רבי יהודה היא דאסר בחמין והקשה על זה דע"כ רבי מאיר אוסר אפילו בהוחמו מע"ש דהא אסר אפילו צונן, ואם פלוגתא דר"י ור"ש ור"מ בהוחמו

בשבת מדוע קראה הגמ' לר"י מכריע. מכח קושיא זו הכריע כשיטת רש"י וכן דעת הרשב"א דחמין שהוחמו בשבת אסורין ברחיצה בכל ענין והמחלוקת היא בחמין שהוחמו בערב שבת.

1. שיטת הרשב"א

והנה בחידושי הרשב"א (פ' כירה) הקשה מדוע לא הוכיחה הגמ' מהמשנה "אם בשבת כחמין שהוחמו בשבת אסורין ברחיצה ובשתיה", אלמא אסורים בכל הנאה ליומן ואפילו לרחוץ בהם מקצת גופו וכו', וכ"כ בחידושי הריטב"א שם והוכיח מהמשנה דחמין שהוחמו בשבת אסורין בהנאה ליומן.

בספר מגיני שלמה תמה על דבריהם דהא אפילו מעשה שבת ממש, לרבי יוחנן הסנדלר, אסורים באכילה ומותרין בהנאה, ורחיצה היא הנאה בלבד (שכן מצינו שסיכה כשתיה אך רחיצה אינה כשתיה) וכן תמה על הרשב"א בתשובה (הובא בב"י, יו"ד, סי' קכג) דאסור לעשות מרחץ מסתם יינן דרחיצה כשתיה וזה תימה כמו שהאריך להוכיח. ותירץ קושיית הרשב"א כך שהגמרא לא יכולה היתה להוכיח מהמשנה שהמשנה אסרה החמין בשתיה אבל ברחיצה מותרין, ועיי"ש. וכ"כ בצ"ח דרחיצת פניו, ידיו ורגליו חמור משתיה, עיי"ש. עוד יש לדקדק בדברי הרשב"א דאסר כל חמין שהוחמו בשבת בהנאה מדוע נאסור בהנאה חמין שהוחמו בשבת בהיתר, הא בשתיה פשיטא דמותרין ואם דעת הרשב"א לאסור רק חמין שהוחמו בשבת באיסור, היה לו לפרש.

בספר שביתת השבת (מלאכת מבשל, ס"ק כז) נראה שמסתפק בדבר שכתב: "וי"א שבהוחמו בהיתר מותרין ברחיצה שהוחמו מע"ש" והביא שדעת המג"א לאסור וכתב שם בכאר רחובות (ס"ק קלז): "ובספר תה"ל דקדק מדברי הרשב"א שהוחמו בהיתר מותרין". אולם לכשנעייין בדברי הרשב"א למסכת שבת (קלד ע"ב) נראה שאין דיוקו מוכרח, דו"ל הרשב"א:

ולפני מילה נמי מרחיצין אותו אפילו בחמין שהוחמו בשבת ע"י גוי שחממן מעצמו. (אמנם בתה"ל פירש דברי הרשב"א מש"כ שחממן מעצמו היינו לצורך ישראל דהיינו הוחמו באיסור, אך אין הדברים מוכרחים דהרשב"א סתם דבריו שחממן מעצמו הינו בכל ענין שחממן אסורים לקמן, ועיין [מ"ר].) ואפילו עבר ישראל ואמר ליה לגוי זיל אחים לי, ואפילו עבר נמי וחממן ישראל, דכל הני משם קנס הוא דאסרינן ליה בעלמא, אבל הכא

במקום מצוה לא קנסינן. תדע לך דאפילו לפני מילה מרחיצין אפילו בחמין שהוחמו בשבת וכו' וכן פסק הרב אלפסי ז"ל משמא דרבוואתא וכ"כ ר' יונה ז"ל בהלכותיו וא"ת היאך אפשר לומר דהרחצה לפני מילה מותרת בחמין שהוחמו בשבת וכן הרחצת כל גופו כל גופו קודם מילה והא מכשירי מילה נינהו וחמין שהוחמו בשבת אסורים מדבריהם בין בשתיה בין ברחיצה וכן נמי הרחצת כל גופו אסורה מדבריהם ואפילו אבר אבר ואנן הא קיי"ל כרבנן דר"א דאסרי מכשירי מילה ואפילו בדבר שאין בו אל. גבות דרבנן, י"ל דחמין שהוחמו בשבת קנס הוא דקנסינן ובמקום מצוה לא גזרו וכן הרחצת כל גופו לאו מלאכה הוא שהרי בצונן מותר וכן פניו, ידיו ורגליו אפילו בחמין שהוחמו מע"ש, אלא שאסרוה מפני הבלנין שהיו מחמין בשבת ובמקום מילה לא גזרו, וכן תירץ מורי הרב יונה ז"ל.

הבאנו לשונו באריכות שכן נראה ברור מלשונו דשתי גזירות היו שגזרו שלא לרחוץ כל גופו אפילו בחמין שהוחמו מע"ש מפני הבלנין, וגזרו שלא לרחוץ אפילו אבר אבר בחמין שהוחמו בשבת הן ע"י גוי מעצמו הן בעבר ישראל ואמר לגוי לחממן הן בעבר ישראל וחממן, היינו הן נתחממו בשבת בהיתר הן באיסור דרבנן וכ"ש באיסור דאורייתא, בכולן גזרו ואסרו את המים בשתיה, ברחיצה ואפילו ברחיצת אבר, ולצורך מילה התיירו שתי הגזירות וניחא לפי זה מש"כ הרשב"א בקושייתו ובתירוצו הן גבי חמין שהוחמו בשבת הן גבי רחיצת כל גופו שאסר מפני הבלנין. וא"כ ע"כ הרשב"א יפרש המשנה דאנשי טבריה דאמרו להם "אם בשבונן כחמין שהוחמו בשבת אסורין בהנאה ליומן" וכמש"כ הוא ז"ל שם. ובכך תיושב קושית המגיני שלמה, הא מעשה שבת נאסרו באכילה ולא בהנאה, דהכא גזירה וקנס חכמים לאסור כל חמין שהוחמו בשבת בין הוחמו בהיתר בין הוחמו באיסור.

2. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (הל' שבת, פכ"ב ה"ב) כתב וז"ל:

מפני מה אסרו חכמים ליכנס במרחץ בשבת מפני הבלנין... וגזרו שלא ישתטף כל גופו בחמין אפילו בחמין שהוחמו מע"ש אבל פניו ידיו ורגליו מותר.

משמעות לשונו שפניו ידיו ורגליו מותר אפילו הוחמו בשבת ואפילו הוחמו באיסור שהרי במקום שאסור כתב אפילו הוחמו מע"ש דהיינו לא מבעי הוחמו בשבת שאסורים אלא אפילו הוחמו מע"ש, ופניו ידיו ורגליו מותר בזה. ועיין בהגהות מיימוניות (במהדורת פרנקל) שהגיה שם: "ודווקא שהוחמו מע"ש" היינו שפניו ידיו ורגליו מותר דווקא הוחמו מע"ש, אבל בדעת הרמב"ם משמע כמש"כ. ובביאור דבריו נראה דכל איסור רחיצה בשבת הוא משום גזירת הבלנין וכן משמע מדברי ה"ה (הל' שבת, פ"ב הי"ד) שאפילו חמין שהוחמו בשבת מותרין מהתורה ואסורים משום גזירת הבלנין וכלשונו בה"ב: "וגזרו שלא ישתטף" וכו' משמע שהכל בכלל גזירת הבלנין, והיינו שמעיקר הדין אפילו חמין שהוחמו בשבת מותרים ברחיצה אלא משום גזירת הבלנין אסרו חכמים ליכנס במרחץ ולרחוץ את כל גופו. אבל לרחוץ פניו ידיו ורגליו מותר ואין חילוק בכל זה בין הוחמו בשבת להוחמו מע"ש. והנה אפילו נדחוק לפרש ברמב"ם כשיטת הגהות מיימוניות שבהוחמו בשבת אפילו פניו ידיו ורגליו אסור, מ"מ בדעת הרשב"ם הובא בספר התרומה ובמרדכי, ולדעת מהר"מ בתוס' ישנים בהוחמו בהיתר ודאי צ"ל כמש"כ, דכל גזירות רחיצה בשבת הן במרחץ הן בחמין הכל משום גזירת הבלנין ובפניו ידיו ורגליו לא גזרו דאין זו רחיצה גמורה ולכן אפילו הוחמו בשבת שרי. ולדעת הרשב"א הסובר דשתי גזירות הוו מובן מדוע אפילו הוחמו בהיתר איסורים ברחיצה ואפילו פניו וכו' דעשו את המים כאיסור הנאה וכלשונו בפרק כירה, רק בהוחמו מע"ש דשייך גזירת הבלנין התירו לרחוץ פניו ידיו ורגליו.

ג. באור הסוגיא לאור שתי הגישות

לפי זה מובנת המחלוקת בביאור הסוגיה פרק כירה. לשיטת הרשב"א מיירי בשתי גזירות שאסרו לרחוץ בחמין שהוחמו בשבת בכל ענין ואסרום אפילו בהנאה ליומן ואפילו להושיט בהן אצבעו הקטנה, ובחמין שהוחמו מע"ש אסרו רחיצת או שיטוף כל גופו אבל פניו ידיו ורגליו מותר, וזה משום גזירת הבלנין ולדעת מהר"מ בתו"י ולדעת הרשב"ם וכנראה גם לדעת הרמב"ם, הן חמין שהוחמו בשבת הן חמין שהוחמו מע"ש הכל אסור רק משום גזירת הבלנין ולכן בכולן פניו ידיו ורגליו מותר.

עוד נראה להביא ראיה לאיסור רחיצה בחמין שהוחמו בשבת אפילו הוחמו בהיתר, מדברי הרא"ש (פ' כירה, ס"ט) דבגמ' איתא: "ת"ר מתחמם אדם כנגד המדורה ויוצא ומשתטף בצונן ובלבד שלא ישתטף ויתחמם נגד המדורה",

וכתב ע"ז הרא"ש וז"ל: "לכן צריך אדם לזוהר אחר שנטל ידיו שלא יחמם אותם נגד המדורה עד שינגבם תחילה". והא הכא הוי כחמין שהוחמו בשבת בהיתר דהא שם ידו כנגד המדורה לאחר שרתצה, וכ"כ בתוס' טעם האיסור דדומה כרוחץ במים חמים ויבא להחם חמין בשבת וא"כ ברור בדעת הרא"ש דאף בחמין שהוחמו בשבת בהיתר אסור לרחוץ אפילו ידיו וכ"ש כל גופו. אמנם דעת הרמב"ם (הל' שבת, פכ"ב הל"ג) דמייירי דווקא בשוטף כל גופו שכתב שם וז"ל: "אבל אינו משתטף כל גופו בצונן ומתחמם נגד המדורה. מפני שמפשר מים שעליו ונמצא כרוחץ כל גופו בחמין". וצ"ל דהרמב"ם לשיטתו דאף בחמין שהוחמו בשבת מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו. וכ"כ בספר חידושי וביאורי הגר"א למסכת שבת בשם הגר"א, דרק לרחוץ כל גופו ולהתחמם כנגד המדורה אסור אבל פניו ידיו ורגליו מותר. דהיינו ודאי משום שכל הגזירה היא רק משום בלנים וזה לא שייך כאן. ועיין עוד בחידושי הר"ן בשמעתא דפ' כירה אי איירי בחמין שהוחמו בשבת או רק בחמין שהוחמו מע"ש. וכן מפורש בדברי המאירי (בית הבחירה, שבת, לט ע"ב) שכתב וז"ל:

חמין שהוחמו בשבת אסור לרחוץ בהם אפילו פניו ידיו ורגליו, ואם הוחמו מע"ש מותר לרחוץ בהם פניו ידיו ורגליו אבל לא כל גופו... נתינת מים על ראשו ורובו והוא הרמוז כאן במלת שטיפה, דינה כרחיצה עצמה.

ובאר שם בהמשך שרחיצה שנאסרה בחמין שהוחמו מע"ש היא משום גזירת הבלנים ועיי"ש. וכתב שם (מ ע"ב) גבי מתחמם אדם כנגד מדורה וז"ל:

מותר להתחמם כנגד המדורה ולצאת אח"כ להשתטף בצונן שאין כח בחמימות גופו לחמם את המים שעליו. אבל להקדים שטיפתו ולהתחמם בעוד שהמים עליו אסור, מפני שעושה מים שעליו פושרים ונמצא כרוחץ במים שהוחמו בשבת ומתוך כך אסור, אע"פ שהפשר המים כנגד המדורה מותר מצד עצמו כמו שנתבאר.

אם כן מפורש בדבריו שהפשר מים אע"פ שמותר דהיינו חמין שהוחמו בשבת בהיתר מ"מ אסור לרחוץ באותם מים והרי דעתו שבחמין שהוחמו בשבת אסור לרחוץ אפילו פניו ידיו ורגליו, אם כן ע"כ גם כאן כנגד המדורה אסור לחמם אפילו פניו ידיו ורגליו והיינו כדעת הרא"ש שהבאנו לעיל. וודאי שאין איסור

זה משום גזירת הבלנין, שהרי הוא עצמו כתב שגזירת הבלנין שייכת בחמין שהוחמו מע"ש וע"כ י"ל דתרי גזירות הן ואיסור חמין שהוחמו בשבת הוא קנס בפני עצמו ואסרו אפילו הוחמו בהיתר, ואפילו פניו, ידיו ורגליו. וזו הוכחה גדולה ועיי"ש.

ד. ביאור הסוגיא בפרק כירה עפ"י שיטות הרמב"ם והרשב"א

הסוגיא בפ' כירה תתבאר לדעת הרשב"א כך: בגמ' שאלו מדוע נקט התנא לשון: "אם בשבת בחמין שהוחמו בשבת ואסורין", הא הוחמו מע"ש מותרין, דהגמ' סברה שגם בהוחמו מע"ש היה לאסור כברייתא, ותירצו דמתני' ס"ל כר"ש דלית ליה גזירת הבלנין ומתיר חמין שהוחמו בשטיפה. וחמין שהוחמו בשבת נאסרו בשתיה ובהנאה ליומן והיינו מתניתין, וברייתא קמ"ל דגם בחמין שהוחמו מע"ש רוחץ בהן פניו, ידיו ורגליו אבל לא כל גופו, או שנפרש דהברייתא מיירי גם כן בשטיפה וכשיטת ר"מ ור"י ועיין ברשב"א שפירש הסוגיא כן, ובאמת לשיטה זו צ"ל דהא דת"ר לקמן מתחמם אדם כנגד המדורה וכו' מיירי אפילו באבר אחד וכמש"כ הרא"ש וכמבואר לעיל.

הרשב"ם והרמב"ם מפרשים הסוגיא כך: בגמ' הקשו מדוע נקט התנא בהוחם בשבת ולא בהוחם אפילו מע"ש ותירצו בגמ' דמתניתין כר"י דאוסר בחמין ומתיר בצונן וברייתא אוסרת אפילו בהוחם מע"ש והכל משום גזירת הבלנין, ובאמת פניו ידיו ורגליו מותר דלא שייך בזה גזירת הבלנין, והרי לשיטתם אין איסור מיוחד על חמין שהוחמו בשבת, ולהלכה פסק הרמב"ם כר"י דבחמין אסור וכברייתא דאסרה אפילו הוחמו מע"ש, ולכן פסק (הל' שבת, פכ"ב ה"ב): "וגזרו שלא ישתטף כל גופו בחמין ואפילו בחמין שהוחמו מע"ש, אבל פניו ידיו ורגליו מותר" וכו' ומשמעות לשונו דפניו ידיו ורגליו מותר אפילו בחמין שהוחמו בשבת. אמנם בהגמ"י שם כתבו שפניו ידיו ורגליו מותר אפילו בחמין שהוחמו בע"ש, אבל לשון הרמב"ם נראה שמתיר אפילו הוחמו בשבת, שבה"ג שם פסק שלא ישתטף כל גופו בצונן ויתחמם כנגד המדורה "מפני שמפסיר מים שעליו ונמצא כרוחץ כל גופו בחמין", וע"כ היינו בחמין שהוחמו בשבת ודווקא כל גופו אסר הרמב"ם אבל פניו ידיו ורגליו מותר, וא"כ ודאי ביאור דעתו כמש"כ דבכל משום גזירת הבלנין, וברחיצת פניו ידיו ורגליו דלא שייך לגזירת הבלנין מותר אפילו הוחמו בשבת.

ה. רחיצת קטן במילה

1. שיטות הרמב"ם והרשב"א

לפי זה תתבאר שיטת הרשב"א בהא דמרחיצין את הקטן שפירש דעת הרי"ף והר"י בין בהרחצת כל גופו בין בהרחצת מילה דהיינו רחיצת אבר אבר, ובאר דלפני המילה נמי מרחיצין, אפילו במים שחממן עכו"ם מעצמו בשבת ואפילו עבר ישראל וא"ל לעכו"ם לחממן, ואפילו עבר ישראל וחממן בעצמו, דהרשב"א לשיטתו דחמין שהוחמו בשבת בין בהיתר ובין באיסור אסורים ברחיצה ובהנאה ואפילו רחיצת אבר וכאן גבי מילה לא אסרו משום מצוה, וגם גזירת הבלגין שבגללה אסרו לרחוץ כל גופו אפילו בחמין שהוחמו מע"ש גבי מילה התיירו, וזהו שנקט הרשב"א תרי גווני רחיצת כל גופו ורחיצת המילה דתרי גזירות הן ושתיהן הותרו אצל מילה בין קודם מילה בין אחר מילה וכן דעת הרא"ש דס"ל כרשב"א כמו שהוכחנו, אבל לומר לעכו"ם לחמם מים וכ"ש שיחממן ישראל לא התיירו לפני מילה דמכשירי מצוה נינהו ואסורים בשבת. הרמב"ם כתב (הל' מילה, פ"ב ה"ח) וז"ל:

מקום שדרכו להרחיץ את הקטן מרחיצין אותו בשבת ביום המילה, בין לפני המילה בין לאחר המילה או בשלישי של מילה שחל להיות בשבת, בין ברחיצת כל גופו בין רחיצת מילה בין בחמין שהוחמו מע"ש בין בחמין שהוחמו בשבת מפני שסכנה היא לו

והראב"ד השיג עליו וז"ל:

שחממן עכו"ם דבשלמא אחר המילה סכנה היא לו ואפילו ישראל מצי מחמם ליה אבל לפני המילה לא משכחת לה אלא שחממן עכו"ם ואין אומר לו, שחממן מעצמו.

וכ"כ הרמב"ם והראב"ד (הל' שבת, פ"כ ה"ד).

הכס"מ האריך בביאור שיטת ההלכה והביא תשובת הרמב"ם לר"י הכהן מלוניל, ששאל על דמשמע מדברי הרמב"ם דדין רחיצה קודם מילה שוה לרחיצה שאחר מילה והתיירו מפני הסכנה והא לאחר מילה מותר לישראל להחם, וקודם מילה אסור דהוה להו מכשירי מצוה שאינם דוחים את השבת, והרמב"ם השיב לו דהא דמרחיצין הקטן בחמין שהוחמו בשבת הוא רק ביום שלישי למילה, אבל קודם מילה לא. ובכס"מ באר כוונתו שאם אין מים לרוחצו לאחר המילה תדחה

המילה, ואין אומרים נמול ואח"כ יהיה מסוכן ותידחה שבת בשבילו, וכדעת הרו"ה. והקשה הכס"מ מדוע רחיצה שקודם מילה מותרת בשבת כשיש לו חמין, הא חכמים העמידו דבריהם במקום כרת. ותירץ דגזירת הבלנין לא שייכא כולי האי במקום מילה ולכן התיירו. עוד תירץ, שבמקום שדרכן לרחוץ כל הגוף קודם מילה, הוי סכנה אם לא ירחץ וא"ת תדחה המילה ביטלת מילה בשמיני שחל להיות בשבת, ומש"ה התיירו גזירתם לרחוץ הקטן קודם מילה, משמע שמפרש דעת הרמב"ם שרחיצה המותרת קודם מילה היינו רחיצת כל גופו, ולא נקט רחיצת מילה עצמה בחמין דהוחמו בשבת כמו שנקט הרשב"א, אבל לדברינו אתי שפיר, שרחיצת מילה עצמה לא היה צריך להתיר, דבלא"ה שרי אפילו בחמין שהוחמו בשבת ואפילו הוחמו באיסור כמו שבארנו דברחיצת אבר לא שייך גזירת הבלנין, אבל ברחיצת כל גופו דנאסר אפילו בחמין שהוחמו מע"ש משום גזירת הבלנין, בזה פסק הרמב"ם דהתיירו לפני המילה מפני הסכנה ועיין עוד מש"כ ה"ה, הלח"מ והמגיה על הלח"מ (הל' שבת, פ"ב הי"ד) בזה.

2. שיטת הרמב"ן

דעת הרמב"ן וכן הוא בר"ן ובחידושי הריטב"א, דהא דמרחיצין את הקטן קודם מילה הוא רק אם יש לו חמין שהוחמו מע"ש, ומשמע מדבריו שאפילו הוחמו בשבת בהיתר אסור לרחוץ בהן את הקטן. מתחילה רצה הרמב"ן לומר שרוחצין הקטן אפילו בחמין שהוחמו בשבת, וכתב על זה ולא שנתיר להחם, אלא שאם הוחמו ע"י גוי או לאמו שאמרה צריכה אני, מותר לרוחצו בהם, ולא אסרו משום גזירת מרחצאות, ואח"כ כתב אי נמי בין בחמין שהוחמו בשבת ולאחר מילה בלחוד הוא, והאריך להוכיח כדעה זו. משמע דדעתו שאפילו הוחמו בשבת בהיתר נאסר החמין אפילו בהנאה. וכ"כ הרמב"ן בחידושו בפ' כירה. וחמין שהוחמו מע"ש נאסרו משום גזירת הבלנין. ונ"מ לרחיצת פניו ידיו ורגליו. ודעת הרמב"ן שחכמים התיירו לרחוץ הקטן לצורך המילה ולא גזרו בזה משום גזירת הבלנין, אבל איסורא דחמין שהוחמו בשבת לא התיירו אפילו לצורך מילה, ככל איסורים וגזירות דרבנן שלא הותרו אפילו לצורך מילה, ומה שהתיירו איסור רחיצה משום גזירת הבלנין הרי זה מהנהו טעמי שהביא הכס"מ בהל' מילה עיי"ש.

בפירושו הראשון רצה הרמב"ן לומר שחמין שהוחמו בשבת בהיתר רוחצין בהן הקטן קודם מילה, ומסקנתו לאסור בזה ורק בחמין שהוחמו מע"ש התיירו. וזה ראייה למה שכתבנו שהאיסור לרחוץ בשבת בחמין שהוחמו בשבת הוא גם

בחמין שהוחמו בהיתר, שדעת הרמב"ן, הר"ן והריטב"א שחמין שהוחמו בשבת אסורין אפילו בהנאה ליומן כמש"כ בפרק כירה ולדעתם לרחוץ הקטן קודם מילה מותר רק בחמין שהוחמו מע"ש, וזה ברור.

אלא שקשה על הרמב"ן מהא דתניא (מ ע"ב) שלא ישתטף בצונן ויתחמם נגד המדורה מפני שמפשיר מים שעליו, ולשיטת הרמב"ן צ"ל דהוי חמין שהוחמו בשבת בהיתר וא"כ לא ירחוץ בהם אפילו פניו ידיו ורגליו, ואכן כך כתב הרא"ש. אבל הרמב"ן בחידושו ובמלחמות כתב דאסור לרחוץ בהן כל גופו משום גזירת הבלנין, ונראה דס"ל דדוקא השתטפות בצונן והפשרתו כנגד המדורה נאסרה רק משום גזירת הבלנין ולא משום רוחץ בחמין שהוחמו בשבת בהיתר, דהא הוא רחץ בצונן ולא בחמין ולאחר שרחץ הפשירן נגד המדורה ובוזה באמת נאסר דוקא כל גופו ולא פניו ידיו ורגליו, וכ"כ במלחמות שם, שלא יעלה על הדעת לאסור שטיפה בצונן משום הפשרת המים דהוי בישול, שהרי מותר להפשיר המים כנגד האור, וכתב עוד וז"ל:

אלא ודאי אין בשטיפת צונן על מי שנתחממו שום הפשר... שלא אמרו אלא מפני שהוא רוחץ בהן ונמצא כרוחץ במים פושרין שאסור מפני גזירת מרחץ, ואתה למד מכאן שאין בשטיפת מים על מי שנתחמם כנגד המדורה שום הפשר, שאין אדם עשוי לצלות עצמו באור עד שיפשיר המים שיבואו עליו, שאילו היה בו משום הפשר היה אסור מפני שרוחץ במים פושרים וכו'.

רואים שלדעתו דווקא כאן במשתטף בצונן ומתחמם כנגד המדורה נאסר משום הפשר המים שחשבו כחמין שהוחמו בשבת, שאילו כן היה אסור אפילו ידיו בלבד, רק נאסר משום גזירת הבלנין ולכן דווקא כל גופו אסור, וזה פשוט בדעתו.

ו. שיטות הפוסקים

בטור (סימן שכו) פסק: "אסור לרחוץ כל גופו בחמין בשבת ויו"ט אפילו כל אבר ואבר לבד... אבל מותר לרחוץ בהם פניו ידיו ורגליו" וכו'. ומלשונו לא ברור מה דין רחיצת פניו ידיו ורגליו בחמין שהוחמו בשבת בהיתר, אמנם מדבריו לקמן שצריך להזהר מלחמם ידיו אצל האש אחר הנטילה, רואים אנו בבירור שדעתו דאפילו פניו ידיו ורגליו אסור לרחוץ בחמין שהוחמו בשבת ואפילו הוחמו בהיתר, וכמשמעות דעת הרא"ש שהבאנו לעיל. והמחבר (שם, ס"א) כתב וז"ל:

אסור לרחוץ כל גופו אפילו אבר אבר לבד אפילו במים שהוחמו מע"ש... ואפילו לשפוך מים על גופו ולהשתטף אסור, אבל מותר לרחוץ בהם פניו ידיו ורגליו.

וכתב במג"א (שם, סק"ג) בשם משאת בנימין (סי' ה) שכמדומה שלא נהגו הנשים ללבוש לבנים בשבת ויו"ט, ואפשר משום שאין יודעים להזהר ברחיצה, ובמקום שאין מנהג יש להתיר וכו' וכ"כ במשנ"ב (סק"ו), שאשה הלובשת לבנים בשבת ויו"ט תרחץ במקומות המטונפים בחמין שהוחמו בע"ש ומעיו"ט, וביד ולא בבגד שלא תבוא לידי סחיטה ויש נשים שאין לובשות לבנים בשבת ויו"ט ובמקום שאין מנהג יש להתיר, ובמשנ"ב התיר בחמין שהוחמו מע"ש בלבד, משמע דעתם שבחמין שהוחמו בשבת ואפילו בהיתר יש לאסור, ולדעה זו צריך לבאר מה דין חמין שהוחמו מע"ש ובשבת, כגון ששהו בתנור או בכירה שלנו שהאש מכוסה, או בכל אופן שמותר להשהות, המותר לרחוץ במים אלו ללבישת הליבון, ומנין פשוט לפוסקים שהבאנו לאסור כל חמין שהוחמו בשבת אפילו ללבישת ליבון דחשיב רחיצה לצורך מצוה.

ועיין ביו"ד (סי' קצט, ס"ו) שם פסק המחבר שבשעת טבילה תדיח בית הסתרים במים חמים שהוחמו אפילו ביו"ט, והגר"א ביאר דוקא בית הסתרים ולא כל גופה. ואם הוחמו מעיו"ט אפילו כל גופה מותר לדעת הרי"ף והרמב"ם, והש"ך (שם, ס"ק יב) הביא דברי המ"ב שברחיצת הליבון תרחוץ דווקא בחמין שהוחמו מע"ש ולא שהוחמו בשבת ולכן נהגו הנשים שלא ללבוש לבנים בשבת ויו"ט, וכתב עליו שטעמו קלוש, והש"ך נתן טעם למנהג כדי שלא יבואו להרחיק החפיפה מן הליבון ועיי"ש.

נראה שדעת הפוסקים לאסור כל רחיצה בחמין שהוחמו בשבת אפילו לרחיצת פניו ידיו ורגליו. וכ"כ במג"א (סי' שכו, ס"ק ד), שהטעם שהרמב"ם והמחבר התירו ליטול ידיו ולחממן נגד האור, הוא משום שאין זו רחיצה גמורה. וכ"כ הגר"א, המשנ"ב, בעל ערוה"ש, הפמ"ג ועוד.

ועיין במחצית השקל שביאר דבזה פליגי הרמב"ם והרא"ש: האם בדבר שאין בו משום רחיצה גמורה מותר בחמין שחוממו בשבת, או שגם באופן שאינה רחיצה גמורה אסור, ועיין שם שהאריך להוכיח שלדעת המג"א אסור לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין שהוחמו בשבת אפילו הוחמו בהיתר, והוכחתו מהגמרא (קמב ע"ב) גבי מילה לרבנן דפליגי אראב"ע שאוסרים רחיצת הקטן בחמין שהוחמו בשבת באיסור ובהם אסרו לרחוץ בשבת אפילו מכה, אבל בהוחמו

בשבת בהיתר מנלן דאסור, ונתן טעם ההיתר לדעת הרמב"ם להחם ידיו ששפך עליהם מים כנגד המדורה מכיון שאינו רחיצה גמורה, וקשה מנליה דאפילו בפושרין אסור וכן הקשה בערוה"ש (סי' שכו, סעיף ו) שמהגמ' מוכח שפושרין מעולם לא נאסרו וכ"ש ברחיצה כזו שאינה בגדר רחיצה כלל, ולכן דעתו דרק אם המים שעל ידיו נעשים חמים ממש אסור ועיין בדבריו, ועיין עוד בתהילה לדוד (שם, ס"ק י) שהאריך לדון אם הוחמו בשבת בהיתר דינו כהוחמו בשבת ואסור או שדינו כהוחמו מע"ש ויש להתיר פניו ידיו ורגליו. מדברי הרי"ף והרשב"א משמע דהא דמרחיצין קטן לפני המילה הוא בחמין שהוחמו באיסור, ודלא כמחצית השקל.

להלכה פסק דבנפשו בשבת יש להתיר רחיצת פניו ידיו ורגליו כדעת הה"מ כיון דדעת הנודע ביהודה להתיר אפילו רחיצת כל גופו בפושרין אבל אם הוחמו אין להקל נגד דעת המג"א.

עיין עוד בשו"ת אגרות משה (או"ח, סי' קכו, ענפים א' וב') שהאריך בדין זה ופסק שבהפשוטו בשבת בהיתר יש להקל. אבל בתשובת ר"י מקוטנא (ישועות מלכו, או"ח, סי' יט) דן אם מותר לטבול במקוה בה המים חמים ביותר ביום השבת, כשהחמום הוא ע"י שהייה בקיטור שנכנס לתוכה מע"ש ונמשך כל הלילה וכתב שם שבכמה מקומות נהגו לטבול בה בהוראת הגדולים עיי"ש, אך הוסיף: "אין להקל כ"כ שיהא חם ביותר כי אם החשש שמא יחתה י"ל כיון דנעשה בלא ספק ע"י נוכרי הו"ל שבות דשבות במקום מצוה וצורך רבים, עכ"ז רחוק בעיני שיהא חם ביותר בלילי טבת הארוכות מבלי שיצטרך להוסיף מים בלילה ולהבעיר אש וכו', גם חשש רחיצה בחמין שייך לכן לפ"ד טוב להחמיר שלא יהא חם ביותר רק ממוזג". משמע מדבריו שחשש לאסור רק שמא יוחמו באיסור שהנכרי יעשה מלאכה לצורך ישראל, אבל כשמתחממין בשבת בהיתר דהיינו שהקיטור נכנס לתוך המקוה כל הלילה מותר אפילו בחמין לצורך מצוה אע"ג דהוי רחיצת כל גופו בחמין שהוחמו בשבת, ודבריו צריכים ביאור.

ז. אמירה לנכרי באיסורי שבות במקום מצוה וחולי

המחבר פסק (או"ח, סי' שז, ס"ה) וז"ל:

דבר שאינו מלאכה ואינו אסור לעשותו בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת והוא שיהיה שם מקצת

חולי או שיהיה צריך לדבר צורך הרבה או מפני מצוה, כיצד, אומר ישראל לגוי... אז להביא מים דרך חצר שלא עורבו לרחוק בו המצטער, ויש אוסרים.

ומקור הדברים ברמב"ם (הל' שבת, פ"ו ה"י), וה"ה כתב על דבריו שלדעתו כל מצטער שהחמין יפין לו מותר להביא לו חמין לרחוק בהן בשבת, ובהגהות רע"א (שם) דייק מכאן דמצטער מותר לרחוק כל גופו בחמין שהוחמו מע"ש, דכיון שהוא רק משום גזירה, הרי זה קל יותר משאר שבותים ועיין בתהילה לדוד (סי' שכו, סק"א) שהאריך לדון מדוע מותרת רחיצת כל גופו, עיי"ש. ויתכן לומר לפי דעתו דכל טבילת מצוה או לבישת ליבון בשבת, שחשיב מצוה, מותרת בחמין שהוחמו מע"ש דמצוה ומצטער שוין בדין זה כמשמעות לשון המחבר.

לעומת זאת, בתשובת חכם צבי (סי' יא, הובא בשערי תשובה, סי' שכו) פסק שאסור לנשים לטבול בחמין בליל שבת, אלא יפיגו הציגה בלבד ובלבד שלא יקרא עליהם שם חמין. ובנו"ב (תניינא, או"ח, סי' כד) פסק דרחיצה בפושרין לא נאסרה מעולם רק רחיצה בחמין נאסרה וגבי טבילה בחמין הביא דברי הקרבן נתנאל (שבת, פ"ב) שטבילה לא היתה בכלל גזירת מרחצאות וחלק עליו, ומסקנתו שרק בפושרין יש להתיר ולא בחמין (ועיי"ש עוד בסי' כה ובסי' כו). בברכי יוסף (יו"ד, סי' קצז, ס"ק ב) הביא ממהר"י עייאש בספרו בית יהודה שמותר לנשים לטבול בליל שבת בחמין וכן המנהג בליוורנו, וכתב עוד (וכן הובא בפ"ת) שכ"כ בדברי יוסף והניח הדבר בצ"ע. ועיין בסדרי טהרה שרצה לחדש שמקוה שמימיו באים ממעיין ומחממין אותם, בזה לא שייך גזירת מרחצאות ויש להתיר, אלא שחשש לסמוך על סברתו למעשה. ובשו"ת אגרו"מ הנ"ל, דן בשאלה האם, בשעת הדחק, מותר לנשים לטבול במקוה שהוחמה בשבת על ידי ישראל. והביא שם מחלוקת הפוסקים גבי פושרים שהופשרו בשבת בהיתר, שלדעת המג"א אסור לרחוק בהם אפילו פניו ידיו ורגליו, ודעת הנו"ב להתיר רחיצת פניו ידיו ורגליו דרחיצה בחמין נאסרה ולא בפושרים. ובענף ב' הביא שלרמב"ם באמת אין חילוק בין הוחמו מע"ש ובין הוחמו בשבת בהיתר ובשניהם מותר לרחוק פניו ידיו ורגליו וכל גופו אסור וכן הוכחנו אנו לעיל. ודחה ראיית המחצית השקל לדברי המג"א מהסוגיא בפ' ר"א דמילה עיי"ש באריכות. עוד באר (שם, בענף ד') דגבי טבילה דהוי מצוה יש להתיר לטבול אפילו הוחמו המים בשבת באיסור ושכך דעת הרי"ף ורבנו יונה שהביא הרשב"א גבי מילה, שבכל מצוה לא גזרו רבנו

איסור רחיצה והוכיח שכן דעת הראב"ד וגם דעת תשובת הרמב"ם לחכמי לונזיל (הובאה בכס"מ, הל' מילה, פ"ב), ואע"פ שמלשוננו שם משמע, שבהוחמו באיסור מותר לרחוץ הקטן רק אחרי המילה, כוונתו שלפני המילה אסור להחם המים אבל כשעבר והחם המים אפילו באיסור מותר לרחוץ בהם הקטן, ועיי"ש שהאריך בביאור השיטות והעלה להלכה להתיר הטבילה בשעת הדחק.

ת. סיכום

מצינו אם כן, שנחלקו הפוסקים גבי מים שהוחמו בשבת בהיתר אם מותרים ברחיצה, שלדעת המג"א אפילו הופשרו בשבת בהיתר אסורים ברחיצה אפילו פניו ידיו ורגליו, ולדעת הנוב"י וערוה"ש אם הופשרו בשבת לא נאסרו ברחיצת פניו ידיו ורגליו לפחות, ודעת התהילה לדוד ושביית השבת גם כן שהוחמו בשבת בהיתר דינם כהוחמו מע"ש ומותר לרחוץ בהם פניו ידיו ורגליו, אך הסתפקו בדבר ולא התירו למעשה. וגבי טבילה בשבת הן טבילת מצוה והן טבילה דחשיב קצת מצוה, ראינו דעת הישועות מלכו והגדולים שהביא וכן דעת האגרו"מ, שאם הוחמו בשבת בהיתר לא נאסרו לטבילת מצוה. כל זה, כמובן, לדעות שאין דין טבילה בשבת בחמין אין כדין רחיצת כל גופו בחמין שאסורה, והתירו אפילו בהוחמו בשבת בהיתר, והאגרו"מ התיר אפילו הוחמו באיסור וכמבואר.

ולפי דרכנו נאמר, דאם היו שתי גזירות, בחמין שהוחמו מע"ש אסרו רחיצת כל גופו והתירו רחיצת פניו ידיו ורגליו בחמין שהוחמו בשבת אסרו כל רחיצה אפילו פניו ידיו ורגליו ועשאום כאיסור הנאה, בזה לא חילקו בין אם הוחמו בהיתר לבין אם הוחמו באיסור וכל שהוחמו בשבת גזרו. בזה נראה דאפילו נאמר שטבילה בחמין אינה דומה לרחיצת כל גופו בחמין, מ"מ לטבול בחמין שהוחמו בשבת יש לאסור דלא גרע מרחיצת פניו ידיו ורגליו, רק שיש מקום לומר דטבילת מצוה התירו דבמקום מצוה לא גזרו, ואם כן לשיטות אלו יש מקום לאסור כל רחיצה וטבילה בחמין שהוחמו בשבת אפילו בהיתר, ואפילו בפושרין שהופשרו בשבת אסור, אם כי יתכן שבפושרים לא גזרו כלל (דבזה באמת פליגי המג"א והנוב"י וערוה"ש כמבואר למעין). אבל לשיטות שהיתה רק גזירה אחת שאסור לרחוץ כל גופו בחמין, ופניו ידיו ורגליו מותר, אם כן בהוחמו בשבת באיסור הדין ככל מלאכת שבת ויהיו תלוי אם נעשה בשוגג או במזיד, לעושה בעצמו או לאחרים וכמבואר בהרבה דוכתי. אבל הוחמו בהיתר, לשיטה זו הדין כהוחמו מע"ש שפניו ידיו ורגליו מותר וכל גופו אסור

זו מסקנת שיטה זו. ואם טבילה חשובה כרחיצת כל גופו הרי יש לאסור גם טבילה מלבד אולי דבר מצוה, אך אם טבילה אינה חשובה כרחיצת כל גופו, הרי מותר לטבול בחמין בבת ואפילו הוחמו בשבת בהיתר.

עדיין יש מקום לעיין אם מחלוקת הפוסקים תלויה במחלוקת הראשונים בכל ענייניה והדבר צריך תלמוד.

